

רבי דוד צבי הופמן זצ"ל*

כאשר הלך האיש הדגול הזה לעולמו, בגיל זקנה מופלגת, עדיין היה במלוא כוחותיו הרוחניים. עינו לא כהתה וכוחו העיוני לא סר ממנו עד יומו האחרון. תלמידיו ומקורביו ראו בו איש דגול מרבבה, יחיד במינו, אשר עם פטירתו השאיר אחריו חלל ריק, שאין אדם אחר מסוגל למלא אותו. הדברים הללו לא היו דברייגזומה שנאמרו בשעת הספד. היתה זו הכרתם העמוקה של אלה אשר זכו להיות תלמידיו ומקורביו. ברם, במה התבטאה גדולתו של האיש, כיצד אפשר להסביר לפני הקהל הרחב את יחודה של אישיותו ואת נדירותה?

עוד לפני שנים רבות התחלקו דעותיהם של שלומי אמוני ישראל בנוגע לשאלה, אם יש לראות בעין יפה חכם מחכמי ישראל הבא במגע עם תרבות העמים. מעין מחלוקת זו פרצה עוד בתקופה קדומה, בקשר לעסק בתרבות יון. ההתנגדות לא התרכזה דוקא כלפי שיתוף החכמות החיצוניות עם חכמת התורה כשלעצמו, אלא כלפי הנזק שנגרם לידיעת התורה עקב ההתעסקות בחכמת אחרות. מטעם זה זכו אותם הגדולים שהצליחו למזג בקרבם את שני המקצועות יחד לשם עולם ולהערצה מיוחדת בקרב ישראל, על אף השאיפה הגוברת תמיד, לייחד את לבות ה'לומדי' לחכמת התורה בלבד. מיזוג כזה של תורה ומדע חיצוני אינו ניתן להתגשם אלא על-ידי אישיות יהודית במלוא מובן המלה: ירא'שמים, מאמין ומדקדק במצוות.

(* נתפרט סוּך לפטירתו.)

הטיפוס הזה התגלם בדבריימייעמנו בכמה דמויות בולטות. אנו מעריצים את האישים הללו, שהצליחו לרכוש להם את המדע החילוני של תקופתם ויחד עם זה היו גאונים מובהקים בחכמת התלמוד. מהם שהיו גם מדינאים מוכשרים, רופאים ופילוסופים דתיים. הם המה גאוותו ותפארתו של ישראל, גדולי הפוסקים שלו, אשר בחייהם הפרטיים התנהגו בקדושה ובטהרה, במידה הנראית בעינינו כיום כמעט כאידיאל בלתי מושג.

ידוע הדבר, שבמשך מאות בשנים חדלו אבותינו לשאוף למיזוג כזה, שיש בו משום סכנה יתירה ואשר רק הראשונים כמלאכים הצליחו להגשימו מבלי לפגום ביראת-השמים שלהם. בתקופה האחרונה, כאשר הכרח הזמן הביא לידי התעסקות יתירה בחכמות חיצוניות, נעשה נסיון מצד אישים דגולים להביא שוב לידי מיזוג ההשכלה החיצונית עם דקדוק במצוות. ואכן הצליחו במידה מסוימת להביא לידי כך, שבהיים המעשיים נמצאו רבים אשר בד בבד עם השכלתם המדעית קיימו את מצוות התורה כהלכתן, ברם, מציגה זו אינה מתבטאת בכך, שמצויים יהודים תורתיים המשתתפים בתרבות המודרנית. יש לשאוף ליותר מזה. כל הנכון והרצוי שבמדע המודרני, יש למזגו ולשלבו בחכמת תורתנו הקדושה. כלומר: כוח-המחשבה ההגיוני, יראת-שמים אמיתית, דקדוק במצוות ועסק התורה — כל אלה חייבים להתגלם באישיות אחת תוך התמזגות שלמה.

הרמוניה כזו התגשמה בדורנו אך ורק באישיותו של רד"צ הופמן, ועליכן קראנו לו יחיד בדורו. הוא היה בקי בחדרי התורה כאחד הגדולים, ויחד עם זאת תפס עמדה מוכרת בעולם המדע, בעוד שכל אלה השתלבו יפה ביראת-שמים טהורה.

הרמוניה זו היתה פרי התפתחות ארוכה ומתמדת. ככל האישים הדגולים היה גם הוא מהונן בכשרונות שכליים ונפשיים יוצאים מגדר הרגיל. קשה להכריע מהי התכונה המשובחת ביותר שבו — חריפותו המפליאה, זכרונו הנדיר, או שקידתו החרוצה. רק לעתים רחוקות היה פולט מפיו איזו מלה על עצמו, ומתוך פליטות-פה אלו אפשר היה לעמיד על קווים שהעידו על התפתחות מוקדמת של כשרונותיו. פעמים היה מעיר כלפי תלמידים שלא ידעו איזה רש"י על התורה במילים: „רש"י זה כבר ידעתיו עוד בהיותי בן ארבע“. כותב הטורים הללו שמע מפיו בשנת השבעים ושבע לחייו חידוש בתורה שהוא עצמו חידשו בהיותו בן שבע. נראים הדברים שהוריו היו אנשים דגולים. הרד"צ הופמן, שהיה תמיד מדקדק מאד בדיבורו ומימיו לא היה רגיל להגזים, אמר פעם שאין בכוחו להתחרות בגדולתו של אביו. הודות לכשרונו ושקידתו קנה את ידיעתו העמוקה והמקיפה במקרא ובתלמוד, שיש בה כדי לעורר התפעלות גדולה, שכן במשך יובל השנים האחרון של חייו לא היה באפשרותו להקדיש אלא מקצת זמנו לתלמוד תורה ממש. פעמים רבות הביע את צערו על כך, ובמיוחד התאונן על אייכותו להתכונן כראוי לשיעורו. ואדם גדול זה, שהיה עניו אמיתי, אשר יחד עם זאת ידע — ככל אדם גדול — להעריך את כוחותיו,

התבטא פעם, כי אלמלי היה באפשרותו להתכונן כראוי, כי אז היה מסוגל להגיד שיעור מעין שיעורו של ה„חכם סופר“.

התפתחות דרכו המיוחדת להעמקת הלימוד ותפיסת העניינים, הגיעה לשלבה הסופי עוד לפני שנעשה רב לשני דורות של רבני גרמניה. בהיותו תלמידם של גדולי התורה בישראל, ובמיוחד של המהר"ם שיק, קלט לתוכו את כל היקף הידיעות ודרך הלימוד ההרף שהיה נהוג בין רבני הונגריה. לאחר מכן נפתחו לפני הצעיר אפקים חדשים בישיבתו של רבי עזריאל הילדסהיימר באייזנשטט, אשר שם רכש גם את ידיעותיו בחכמות חיצוניות. כאשר לדרך הלימוד, נהג גם רבי עזריאל הילדס-היימר — על אף היותו בלתי תלוי — כמנהג בעלי הפלפול ההונגריים. רד"צ הופמן הודה, כי השגות חדשות איררו את עיניו, כאשר הצטרף אל חוגו של הרב מווירצבורג, רבי יצחק דוב הלוי במברגר. מנהגו היה להעמיד במרכז הלימוד את מסקנת ההלכה למעשה מתוך דיוק מעמיק, דבר שהשלים באורח מוצלח את השיטה שהורגל אליה עד כה. תוך התמזגות כל ההשפעות הללו התפתח אחר-כך אופי הלימוד המיוחד של רד"צ הופמן — לדקדק בבעיות תלמודיות בהריפות פלפולית, בד בבד עם הבנה ישרה והתחשבות בכל התירוצים שכבר נאמרו, כך שהמעין בעל-ההבנה הכיר תכופות, כי תירוצו של רד"צ הופמן הוא האמיתי. כאן המקום להדגיש, שהרד"צ הודיע בכל-זאת חשיבות רבה לדרך הפלפול. הוא אהב לספר על נסיעה שנסע להונגריה, בגיל זקנה, שם דרש בעיר מולדתו דרשה פלפולית שעוררה את התפעלות כל השומעים, ומיד למחרת היום ביאר שנית את הענין בדרך ההבנה הישרה, ואמר כי לדעתו קלע הפעם יותר אל מטרת האמת. מאידך לא ייחס חשיבות לאותם הלומדים ה„מבקר״ים, אשר מימיהם לא למדו כמנהג הישיבות ולא ידעו לפלפל את הפלפול הנהוג.

הרד"צ ראה בכל המקצועות המדעיים רק כעין סולם העשוי להעלות אותו להבנה יותר נעלה ויותר עמוקה בתורה. אמנם הכרה זו התבטאה רבות על-ידי גדולי המחשבה והמפרשים שבעמנו, ברם בתקופת ה„השכלה“ נמצאו כמה מבעלי „חכמת ישראל“ שהשתמשו בזאת לרעה, ולכן חששו הימנה. הראשון שביקש שוב להוכיח כי דרכי החקירה האמיתיות אינן סותרות את התורה, היה רבי עזריאל הילדסהיימר. ברם, אדם גדול זה לא היה מוכשר לממש רעיון זה, כי אם רק הביין את החשיבות שבדבר, לנצל את דרכי החקירה וההבנה לשם העמקה במקרא ובתלמוד. מחמת פעולותיו המרובות לטובת כלל ישראל לא הספיקה לו שעתו לשקוד על פיתוח הענין הזה. אולם הוא עשה למעלה מזה, בהפקידו את האדם המתאים במקום המתאים.

היה בזה משום הצלחה מיוחדת, שרבי עזריאל הילדסהיימר איחד בקרבנו את שני הכשרונות, שאינם שכיחים באדם אחד אלא לעתים נדירות בלבד: מרץ-עבודה כביר עם טביעת-עין חדה להמציא את כוחות-העזר המתאימים לאותם אנשים שהיו ראויים להיות בעתיד מוריה ומנהיגיה הרוחניים של יהדות גרמניה. תועלת ניכרת

צמחה לו לרד"צ הופמן מזה, שמצא לו חברים ועוזרים מתאימים באישיותם של ברלינר, בארט הירש הילדסהיימר, אשר עוררו אותו לשקוד על כמה שטחים שהיו רחוקים ממרכז לימודיו. מי שזכה להיות נוכח במשך שנים רבות בפגישותיהם של אישים דגולים אלה, יכול היה להוכיח ולראות, כיצד התפתחו מתוך הערות קטנות או שיחות שונות, הרצאות או מאמרים, שהובאו אחריכך לפני תלמידי בית-המדרש לרבנים.

אחת מפעולותיו המדעיות החשובות ביותר של רד"צ הופמן היתה ללא ספק חלקו במלחמה נגד האנטישמיות, בהשפעתו של הירש הילדסהיימר. כיום שוררת הדעה, שאין חשיבות במלחמה זו. סבורים שאפשר לוותר בכלל על המאבק נגד שנאת-ישראל בת שנות האלפים, ואף בלבושה המדעי, או שאפשר להילחם בה בכללי-נשק אחרים הניתנים בידינו עליידי התנועה היהודית הלאומית. ימים עוד ידברו, אם נקיטת עמדה כזו כלפי האנטישמיות יש בה משום תועלת לעם ישראל בפוזרותיו. מכל מקום אנו כשלעצמנו משוכנעים בהחלט, שפעולות הדיכוי נגד ההתקפות האנטישמיות, אשר — אנב — אינן המצאה התקופה החדשה אלא נעשו גם עליידי רבני ישראל בימי הבינים, עשויות לשמור עלינו מפני כמה תופעות מזיקות, לבל יזולזלו הגויים בחוקי ומוסרי ישראל ולמען ינהגו בנו כראוי. על אף שנות סבלותינו הממושכות. במלחמה זו למען שוויון-זכויותינו, אשר הירש הילדסהיימר הומוטר לה במסירות-נפש, היה חלק ניכר גם לרד"צ הופמן, הודות להשפעתו של הלה. בכל הפעולות נגד ההתקפות האנטישמיות, שהיו תכופות מאד בראשית התקופה האנטישמית, שימש רד"צ הופמן כיועץ תמידי בכל הנוגע לספרות ישראל שלאחרי תקופת המקרא. אין שיעור למאמרי ההגנה שלו שהתפרסמו ב"יודישע פרעסע", שהיווה אז את מרכז ההגנה היהודית בארצה מלחמה קשה וממושכת. אנב מלחמתו נגד יוסטוס ואקר (יהודי מומר ופרופיסור גוי, שהוציאו לאור ליקוט של הלכות מזוייפות מתוך השולחן-ערוך) נוצר אחריכך חיבור בעל ערך קיים. לפי דעתנו הרי זה הספר הטוב ביותר בשטח ההגנה המדעית כלפי הזלזול במוסר הספרות הרבנית. הלא הוא הספר: „השולחן ערוך והרבנים על יחס היהודים אל בעלי דתות אחרות“.

פעמים רבות הוכרח רד"צ הופמן לבזבו במלחמה זו את מיטב כוחותיו, שהרי תמיד דרוש היה להמציא תשובה מיידית, ללא איחור. בהיותו בן שבעים נדרש לחוות דעתו, דעת של מומחה, במשפט נגד פריצשה, אשר גידף את המושג האלוקי היהודי. הוא עשה אז לילות כימים ובמשך חדשים רבים עבד עד שעה שלוש בלילה, כדי להשלים את חוות-דעתו המדעית המדוייקת, שהיתה גדולה בהיקפו של חיבור. קטעים ממנה התפרסמו בשעתו בכתב-העת „ישורון“.

שטח פעולה זה של רד"צ הופמן, שהתפרסם בקרב הציבור בעיקר הודות לתוצאותיו הרחבות, אינו אלא טפל לפוריותו בתור איש מלומד — דבר הידוע למדי לכל יודע-דבר ומבין במדע היהדות.

יצירתו המדעית הראשונה היתה החיבור: „מר שמואל ראש הישיבה בבבל“, שחיבר לצורך קבלת התואר דוקטור.

עם מינויו בתור ראש בית-המדרש לרבנים בברלין, בשנת תרנ"ט, התחיל לפרסם בדו"חות השנתיים של בית-המדרש לרבנים, וכן ב„מגזין למען היהדות“ (שהוציא לאור יחד עם פרופסור ברלינר) ובהוספות המדעיות ל„יודישע פרעסע“, את שורת המאמרים שבהם נתגלה כוחו האמיתי במדע.

מאמרו הראשון שהופיע בשנה הראשונה לכהונתו כמנהל בית-המדרש לרבנים: „זמן הבאת העומר וחג השבועות“ — אשר כל תכנונו בא רק לפרש שתי מלות שבתורה „ממחרת השבת“, שפירושו הוא ממחרת יומא-טבא כפי קבלת חז"ל — מפתיעות בשפע ההערות המפוצות אור בהיר על כל הענין. הוא מביא את כל הפירושים והדברים מוסברים בצורה מניחה את הדעת, ובדומה לענין זה ביאר רד"צ הופמן הרבה בעיות עתיקות, שכבר התחבטו בהן רבים. מובן כי במסגרת מאמר זה אין כל אפשרות להזכיר אפילו בשמם את כל הנושאים שהוא דן בהם. ברשימת פרי-עטו, הכוללת ספרים, מאמרים, חיבורים, הערות והערכות, שנדפסה בספר-היובל לכבוד יום הולדתו השבעים, נזכרים שלושים ותשעה כתבים בשטח פירושי התורה בלבד, ביניהם מאמרים בעלי היקף גדול, כגון המאמר „ההיפותזה החדשה על ספר תורת כהנים“, שהתרחב אחר-כך והיה ליצירה החשובה בשם „ראיות מכריעות נגד וילהיון“; וכן המאמר הגדול „מסורת אבותינו והצדוקיות המהודשת“, שבו מאריך רד"צ הופמן לבאר את יסודות התורה שבעל פה.

עבודות-מחקר אלה, שבהן דן רד"צ הופמן בכל בעיה במאמר לחוד, הבהיאי את כל הדעות והפירושים מן העתיקים ועד החדשים, לא היו אלא אחד השלבים שהעלוהו למדרגת הפרשן הגדול של החומש. השלב השני הוא ההעמקה המדעית במדרישי ההלכה והידיעה המקיפה בכל הדרשות שנדרשו בכל מקצועות ספרי חז"ל.

קשה להסביר להדיוט את ערכן של היצירות הללו ושל העבודה הרוחנית הכבירה שהושקעה בזה. בתקופת הפוסקים הראשונים עדיין התעסקו בבעיות מעין אלה, אבל אחרי כן חדלו רוב הלומדים מלעסוק בהן. לפיכך סבורים הללו חסרי הידיעה, כי יצירות אלה אינן אלא פרי איסוף וליקוט מתוך ספרות שהשתמשו בה בשקידה ובהרחבה. ברם, החומר הזה אינו איסוף גרידא. כי אם אפילו חלקיו הנוצרים ביותר הם פרי מחקר מעמיק ומקיף, משום כך לא הצליחו בספרות זו אלא אותם חכמי ישראל שהיו בקיאים בכל חדרי התלמוד ומפרשיו.

אחרי שורה של חיבורים ומאמרים נפתחת שורת היצירות היותר גדולות בשטח זה, עם המאמר: „המשנה הראשונה ומחלוקת התנאים“, שנדפס כהוספה לדו"ח השנתי של שנת 82. „המשנה הראשונה“, מלה שעד כה לא היתה ידועה אלא מתוך המשנה, מוגדרת עתה בתור מושג ברור. המסקנה החשובה של מחקר זה היא, שלא רק עצם ההלכה הוא עתיקיומין — שהרי דבר זה מובן מאליו, כי הלכה למשה מסיני — אלא שגם הרבה מנוסח המשנה כבר נקבע בתקופה קדומה מאד, וזו רב לפני רבי יהודה הנשיא מחבר המשנה.

את פיסגת עבודת הבהקד הזאת של רד"צ הופמן אפשר לראות בספרו: „מבוא למדרשי ההלכה“. זהו ספר יסוד להכרת מדרשי ההלכה. אי אפשר לציין במסגרת מאמר זה אפילו רק את הנושאים הניתנים בתשעים ושנים עמודיו של הספר, שכן רשימת הנושאים בלבד תופסת שלושה עמודים שלמים בכרך החמשה-עשר של „המגזין“.

בספרות זו, שקדמה עוד לפני חיבור המשנה, דהיינו מדרשי חז"ל על התורה, מקורות ההלכה שלנו, אין מושגים ברורים ומחוזרים אפילו אצל יודעי-דבר. כאן הוארו לראשונה רוב הבעיות הסתומות והתבססו התשובות עליידי הבאת ראיות מרובות. שלא כחיבורי מבוא אחרים, המכילים רק אוסף מסקנות ידועות בצורה סיסמטית, הרי הספר הזה הוא בעל עצמיות יוצרת ממדרגה ראשונה.

ספר זה אמנם היווה את פיסגת עבודתו המהקרת הזאת, אבל לא את הגמר. בעקבותיו בא עוד מספר מאמרי השלמה. תרומה חשובה ביותר להעשרת ספרות מדרשי-ההלכה גופא, יש לראות בהוצאתה לאור של המכילתא דרבי שמעון בר יוחאי על ספר שמות, ואת מדרש התנאים על ספר דברים, שהם שני הפירסומים העיקריים.

עבודה כבירה זו, של הארת מדרשי ההלכה, היא בעלת ערך קיים כשלעצמה; ברם, לגבי רד"צ הופמן, בתוך פרשן המקרא, נודעה לה עוד חשיבות מיוחדת בכך, שתוך כדי עבודתו זו התפתחה בו הבנה מעמיקה מאד בדרכי הדרשות והבנתה דקה בהבדלים האופייניים שביניהם. נוסף לכל אלה הצטרפה גם בקיאותו המקיפה בכל ספרות חז"ל, הראשונים והאחרונים, ובזה הוכשר להיות פרשן מקורי של התורה.

רד"צ הופמן עשה דרך ארוכה מאד בפרשנותו, אשר הוא עצמו התבטא עליה פעמים רבות, כי בסופו של דבר הריהי דרך קצרה ביותר. פרי בשל ומעולה של עבודת-חיו יש לראות בפירושו הענקי לספר ויקרא, אשר עורר התפעלות עצומה בכל העולם המדעי.

פירושו לספר דברים נגמר כמעט כולו. חלקים מפירושו לספר בראשית ושמות הופיעו בששת הכרכים הראשונים של הירחון „ישורון“, תחת השם: „בעיות פרשנות החומש“.

הדבר יישמע אולי מוזר, אבל עלינו לציין, כי את כל אלה יצר רד"צ הופמן בתור מקצוע צדדי. מקצועו העיקרי היה, ללמד לתלמידים תלמוד ופוסקים. גם בזה הוא היה מיוחד במינו, במזגו את השיטה המדעית עם דרך הלימוד המקובל. כדי להבין כראוי את מהות ייחודה ופוריותה של שיטת לימודו, מן הצורך היה ללמוד תורה מפיו ולקיים אצלו „שימוש תלמידי חכמים“ במובנו המקורי של המושג: „לתרץ טעמי המשנה ומשניות הסותרות זו את זו והיינו גמרא“. משפע חידושי, שאפשר למלא בהם כרכים שלמים, לא נתפרסם אלא מעט מועיר בכתבי-עת עבריים ישנים ובחלק העברי של כתב-העת „ישורון“. גם כאן הוא משתמש באופן חלקי בדרכי הפלפול המקובלות. ברם, איננו נוהג לתרץ קושיה עליידי הבאת ראיות משולבות

אחת בשניה, בצורה העשויה לבלבל את דעתו של השומע, כי אם עליידי סברה בהירה וקולעת, המאירה את כל הענין באור חדש לגמרי, והיא כה פשוטה ומובנת עד שהיא נראית כמושכל ראשון.

זה היה גם סוד כוחו של רד"צ הופמן בתור פוסק, שאלות לאין מספר הופנו אליו, וביחוד השאלות הנוגעות לתנאי תקופתנו החדשה, שדרשו תשובות חדשות. שלא כשאר גדולי ישראל לא היה בכוחו להקדיש אלא חלק מועט מזמנו כדי להשיב לשואליו, ובכל זאת זכה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. „מי כהחכם ומי יודע פשר דבר” — מתוך שפע הדעות החולקות ידע להכריע עד מהרה ולהוציא את החלטתו הברורה. הוא היה מצליח להביא מתוך מקור תלמודי ראייה מכרעת מחודשת. תשובותיו נדפסו תחת השם „מלמד להועיל”.

תרגומו ופירושו למשניות סדר גזיקין הפכו לספר עממי. הערותיו מכילות הרבה ביאורים, קצרים וממצים, ללא האריכות הבלתי מובנת להמוני העם. פירושו לסדר טהרות, אשר לדאבונו לא נגמר, מהווה עזר יעיל גם בשביל הלמדן. „ההכתבות” שלו לחלקים שונים של השולחן-ערך, מצטיינות בסידורן ובהבלטת העיקר. אמנם רד"צ הופמן העמיד בראש כל „הכתבה” את האיטור לפסוק הלכה מתוך רשימות אלה ללא עיון במקור, בכל-זאת הן מהוות אמצעי-עזר יעיל לגבי המבין, וראוי מאד לפרסמן.

בשאר-רוחו הכביר, המקיף את כל מקצועות הספרות, העשיר את המדע בענפיו השונים. מאמריו הרבים, וביניהם מאמרי הביקורת שלו, דנים על שטחים שונים, כגון היסטוריה וספרות התקופה שלאחרי המקרא, התפילה הפיוטים, הלכסיכוגרפיה של התלמוד, פולקלוריסטיקה ועוד. בכל שטח מהשטחים הללו היה לו רד"צ מה לומר לנו, ומה שאמר היה בו כדי להעשיר את אוצר ידיעותינו כמעין לא-אכזב.

בביבליוגרפיה של מאמריו וכתביו, שנערכה עליידי הרב ל. פישר ונתפרסמה בספר היובל ליום הולדתו השבעים, נמנו מאות ענינים כאלה. לדאבונו אין מרבים להשתמש במאמריו. ברם, במידת מה תלוי הקולר בענותו של הרד"צ הופמן עצמו, שנמנע מלעשות תדפיסים ביוחדים אפילו ממאמריו יקרי-הערך ביותר, ואף לא היה שולח אותם אל חבויי למקצוע. אחד מאנשי המדע הגדולים אמר פעם, כי הרד"צ הופמן יודע להסתיר את חידושי הטובים ביותר בהערות שמתחת לקו.

אותה מידה של חשיבות נודעת גם למאמריו הנוגעים ללכסיכוגרפיה של המקרא והתלמוד. נביא כאן לדוגמא את פירושו על הביטוי „פוחת טפח”. הלא כל מבין מרגיש שהפירוש המקובל „פתיחה של טפח” אינו מניח את הדעת, ובפרט כאשר בכמה מקומות גם איננו מתאים כלל, כגון באהלות פרק י"ב משנה א' ומשנה ר'. אבל מה מאירעיינים הוא פירושו, שמבאר על-פי החילוף של ה"א וחית" את הביטוי במובן של „רוחב טפח”.

בין השאר נטל רד"צ הופמן חלק ניכר במלחמה נגד הריפורמה. בקשר לכך יש להזכיר את קונטרס הפולמוס שלו נגד סדר-התפילה למדינת באדן.

יש לציין כי רד"צ הופמן עם היותו איש מדע מובהק, היה גם בעל ל"ג ובעל רגש. על כך יעידו סיגנונו הנמלין, המתובל בטעם אמנותי, הלך-רוחו הנעים, דרשותיו שזכות הלב וקולו הערב בשעת זמירות השבת ובתור בעל-תשילה, עליו אפשר לומר את הכתוב: „כי קולך ערב ומראיך נאוה“. הוא איחד בקרבנו את כל אותן המידות הטובות, שבהן נשתבחו תלמידיה החכמים מן הדור הישן.

בין הקווים הבולטים ביותר של אישיותו נמנו ענווה אמיתית ויראת-שמים טהורה. כדרך שאמרו חז"ל במסכת דרך-ארץ: „שלושה דברים שקולים זה כזה: חכמה, יראה, ענווה“ — דהיינו שלושת הדברים הללו תלויים זה בזה, וכל אחד מהם הוא בעל ערך עצמי. החכמה האמיתית נולדת מתוך ענווה ויראת-שמים, ואין יראת-שמים אמיתית אלא זו שקשורה בחכמה ומביאה לידי ענווה, וענווה אין לה ערך אלא כשהיא מצויה באדם בעל חכמה ויראה.

כל הבא לציין את אופיו של רד"צ הופמן, מן ההכרח שיבליט מידה זו, ענווה הנובעת ממקור יראת-שמים טהורה ואמיתית.

בכל כתביו הרבים אין למצוא אף מלה אחת, שאפשר לתלות בה אפילו רמז של גאווה, במאמריו הפולמוסיים מתבלטת עדינות נפשית, שנמנעת מלפגוע באישיותו של היריב ומתייחסת בכבוד והערצה כלפי כל יצירה. במגעו עם חבריו לעבודה היה צנוע ביותר. מכטל היה את דעתו מיד לכשהכיר שדעתו של אחר טובה משלו גם כלפי תלמידיו בשעת תוכחה לא הבליט מעולם את עליונותו, כי כבוד תלמידיו היה חביב עליו כשלו. אחד מתפקידיו היה להטיף מוסר לכלל התלמידים בנאומי פתיחת שנת הלימודים. מאידך קשה היה לו מאד להטיף מוסר ליחידים, אולם הוא ידע את האמנות הנדירה, לעורר את מצפוננו של התלמיד ברמזים שונים.

ענוותו לא היה פרי של חולשה. הוא הכיר יפה את כוחו, אבל ידע תמיד להבליג על נטיית ההתבלטות ולכבשה.

הוא היה מהונן בכוח-רצון כביר, יחד עם רגש אחריות עמוק. במיוחד ניכר כוח רצון זה בקיום המצוות, אם כי זה לא התבלט ביותר, כיון שנהג כמאמר הנביא: „והצנע לכת עם אלוקיך“.

הוא הלך בשביל-התהב. לא הירבה במידות-חסידות שהן לפנינו משורת הדין, אבל את החובות קיים תוך מסירות-נפש ובנאמנות רבה, כיאות לחכמתו. במיוחד ניכר הדבר בשנת חייו האחרונה. תמיד נזכור מתוך רגשות מעורבים של גאווה וצער, שזכינו להיות עדים למלחמה נשגבה זו בין החומר והרוח, בין הנפש והגוף. כיצד התאמץ אותו ישיש, בהיותו קרוב לאסיסת הכוחות, לדקדק בכל פרט קל בקיום המצוות, וכיצד התגבר האיש הזה, אשר אך בקישי עצר כוח לקום על רגליו, על הולשתו והתייצב לפני בוראו בשעת תפילה במרץ נעוריים, כל זה נחרת עמוק בזכרונו ויעמוד תמיד לנגד עיני רוחנו כאות תוכחה ואזהרה.

הוא השפיע השפעה רבה וכוללת על תלמידיו, אשר רובם ככולם משתדלים ללכת בעקבותיו ולהמייץ בדרכו הנעלה.

יוסף זולגמונד